

UMĚLECKOVÝCHOVNÉ HNUTÍ V RAKOUSKU A JEHO MEZINÁRODNÍ PLATNOST NA PŘÍKLADU ŽIVOTA A DÍLA FRANZE ČIŽEKA

Gerald Grimm

Anotace

Článek tematizuje význam Franze Čižeka v rámci umělecko-pedagogického hnutí v Rakousku a ve světovém kontextu v první polovině 20. století. Čižekovo dílo a pedagogické myšlenky jsou zasazeny do rámce reformně pedagogické diskuse. V popředí stojí otázky volné kresby a jejího praktikování na Čižekově škole.

Klíčová slova

Franz Čížek (1865–1946), umělecko-výchovné hnutí, reformně pedagogické hnutí, vídeňské reformní školství, Rakousko.

The Artistic-Educational Movement in Austria and Its International Applicability Exemplified of the Life and Work of Franz Čížek

Abstract

The article focuses on the importance of Franz Čížek in the framework of the artistic-educational movement in Austria and in the world context in the first half of the 20th century. Čížek's work and his pedagogical ideas are fitted into the framework of educational reform discussion. Central to this article is the question of free drawing and its practising at Čížek's school.

Keywords

Franz Čížek (1865–1946), artistic-educational movement, pedagogical reform movement, Vienna reform education, Austria.

1 Úvod: Stav bádání a historicko-edukační souvislosti

Rakouská reformní pedagogika patřila dlouhou dobu k zapomenutým kapitolám (Zwiauer/Eichelberger 2001, s. 11). Přestože v posledních dvou

desetiletích narostl počet relevantních rakouských publikací (srov. např. Hackl 1990, Eichelberger 1997, Zwiauer/ Eichelberger 2001 und Eichelberger/Laner 2007), stále není k dispozici žádná obsáhlá historická práce, která by se souhrnně zabývala všemi příslušnými proudy, směry a reprezentanty rakouské reformní pedagogiky. Jmenované práce se však rakouskému příspěvku k uměleckovýchovnému hnutí nevěnují a téma se tedy jeví jako kapitola hodná historicko-pedagogického bádání. A přitom na přelomu 19. a 20. století patřila Vídeň vedle Hamburku mezi nejvýznamnější středoevropská centra mezinárodního uměleckovýchovného hnutí. Vděčila za to přednostně mnohaleté práci Franze Čížeka, mezinárodně uznávaného uměleckého pedagoga a vedoucího soukromé kreslířské a malířské školy ve Vídni (Laven 2006). Na tehdejším území habsburské monarchie působili ovšem v oblasti umělecké výchovy také Ludwig Praehauser (Salcburk), Alois Kunzfeld (Vídeň), Oskar Rainer (Vídeň), Richard Rothe (Vídeň) a Anton Herget (Chomutov/Komotau, Česká republika; srov. Engelbrecht 1986, s. 45 a Praehauser 1950, s. 111, 386). Jejich práce a působení spadá do kategorie „zapomenuté reformně-pedagogické snahy“, jimž se věnuje nedávno publikovaný sborník – ten ovšem jmenované zástupce rakouského uměleckovýchovného hnutí nezmiňuje (Datta/ Lang-Wojtasik 2002).

Výzkumný deficit, který jsme konstatovali v úvodu, zapříčinil, že rakouské uměleckovýchovné hnutí první třetiny dvacátého století není zmiňováno ve většině německojazyčných úvodů do reformní pedagogiky. To platí jak pro tradiční monografie tohoto druhu (Scheibe 1994, s. 139–148), tak pro současné standardní publikace k dějinám reformní pedagogiky i učebnice (Skiera 2003, s. 138–151). Čížekovo výchovatelské působení zmiňují dvě jiné práce z oblasti reformní pedagogiky: krátce o něm pojednává Jürgen Oelkers (Oelkers 2005, s. 238) a o něco důkladněji se mu věnuje Hermann Röhrs (Röhrs 2001, s. 80, 119, 129, 131, 294). Stav výzkumu Čížekova života a činnosti se za posledních pět let výrazně zlepšil. Stalo se tak v první řadě zásluhou vídeňského umělce a výtvarného pedagoga Rolfa Lavena, který v roce 2006 publikoval první obsáhlou biografii o Čížekovi, splňující kritéria moderního historicko-kritického bádání; podstatně tak rozšířil výsledky starších biografických prací z pera Wilhlema Violy a Leopolda Wolfganga Rochowanského (Viola 1936, Rochowanski 1946). Následující analýza života a působení Franze Čížeka chce být krátkým příspěvkem k dějinám uměleckovýchovného hnutí v Rakousku.

2 Franz Čížek (1865–1946): život obětovaný hledání nových cest umělecké výchovy

Dětství a dospívání Franze Čížeka se odehrávalo v zázemí „muzicky hřejivého“ domova (Laven 2006, s. 13). Otec Franz Xaver Čížek (1826–1900) byl technik a vyučoval jako profesor kreslení na c. a k. státní reálné škole v Litoměřicích (Laven 2006, s. 13), matka Barbara Čížeková (1844–1922) „milovala umění, jehož kouzlu se ráda oddávala a pro jehož význam měla uvědomělé porozumění“ (Laven 2006, s. 13).

Franz Čížek se narodil 12. června 1865 v Litoměřicích a už v obecné škole projevoval nadprůměrný umělecký talent. Nejprve navštěvoval litoměřické gymnázium, po třetí třídě ovšem přestoupil na zdejší reálnou školu, neboť kreslení zde bylo i ve vyšších třídách na rozdíl od gymnaziální výuky obligatorní (Rochowanski 1946, s. 9). Mimo to platila reálka v tehdejší době za přípravný ústav pro studium na technické univerzitě. Po úspěšném složení maturitní zkoušky na litoměřické reálné škole započal Čížek podle otceva přání v roce 1884 studium architektury na Technické vysoké škole ve Vídni, už o rok později ale přestoupil na Akademii výtvarných umění, na níž zůstal téměř 10 let.¹ Dlouhé studium ve Vídni znamenalo pro jeho rodiče velkou finanční zátěž. Až do čtyřiceti let byl Čížek materiálně podporován oběma rodiči a posléze matkou – tedy i po roce 1900, kdy se finanční situace rodiny po smrti otce drasticky zhoršila (Laven 2006, s. 14).

Už během studia si Čížek všímá dětí při volném kreslení, nejdříve obou dětí domácího, k nimž se brzy přidružily i „dětí ze sousedství“ (srov. Rochowanski 1946, s. 11). Bezplatné hodiny kreslení, které jim dával, znamenaly „počátky Čížekovy aktivity jako uměleckého pedagoga“ (Laven 2006, s. 83). Při tom, spíše náhodně, objevil fenomén „dětské kresby“ a zasazoval se o radikální odklon od tradičních metod výuky kreslení a umělecké výuky: „Dětské čmárání nebylo ve škole trpěno, dokonce se trestalo. Řada lidí – a především učitelé – mě proto považovala za blázna, který se těmito čmáranicemi zabýval tak, jako by se jednalo o vážnou věc. Odborná literatura mi nepřinesla žádnou oporu, profesori a uměnovědci na mé vývoody a výsledky na poli dětské grafiky pohlíželi soustrastně a blahosklonně. To mě ale od mé

---

¹ Nejdřív studoval malbu v letech 1885 až 1889 v „Ateliéru všeobecné malby“ (Allgemeine Malschule) u Franze Rumplera, následně až do roku 1894 u Josefa Matthiase Trenkwalda a Sigmunda L'Allemanda. V roce 1892 byl vyznamenán „speciální školní cenou“ (Laven 2006, s. 15).

činnosti naprosto neodradilo, jelikož skutečnost, že jsou děti z různých zemí, bez donucování a s radostí graficky aktivní, ve mně vzbudila tušení, že [sic!] se zde jedná o vyjevování přirozené tvořivosti“ (citováno podle Lavena 2006, s. 31). Čížek chápal svoji aktivitu jako „čistě uměleckou, nikoli pedagogickou“, ovšem chtěl „zhodnotit umělecké sklony a schopnosti dítěte“ (citováno podle Lavena 2006, s. 83).

Když v roce 1894 Čížek ukončil studium na vídeňské Akademii, podnikl několik studijních cest, které ho přivedly do Itálie, Francie, Švýcarska a Velké Británie a které zakončil jednoletým pobytem v Mnichově. Po návratu do Vídně v roce 1896 si proto úspěšný malíř Čížek za podpory prominentních umělců z okruhu vídeňské secese, jako byli Otto Wagner, Gustav Klimt a Koloman Moser, zažádal o povolení ke zřízení soukromé kreslířské a malířské třídy, „která byla díky intervenci hamburského výtvarného pedagoga Carla Götzeho později otevřena [v roce 1897, GG] jako státní kreslířská a malířská škola pro děti“ (Laven 2006, s. 84). Od roku 1897 se Čížekova aktivita odehrávala primárně na poli umělecké výchovy. Oficiální otevření školy proběhlo v září 1897. V náplni jeho školy se výrazně odrážely dobové modernizační snahy evropské reformní pedagogiky, která stavěla „náklonnost k dítěti na první místo“ (Rochowanski 1946, s. 179). Se svou soukromou kreslířskou a malířskou školou se Čížek řadí k průkopníkům umělecké výchovy ve střední Evropě. Ještě v tomtéž roce byl Čížek, aniž by o to žádal, povolán jako učitel kreslení na reálku ve vídeňské čtvrti Schottenfeld. I jako učitel na státní reálné škole se držel vlastních cest v oblasti umělecké pedagogiky a ne vždy jednal v souladu s ministerskými směrnicemi. Přesto „do školy opakovaně ministerstvo vysílalo návštěvníky, protože se ústav těšil dobré pověsti a Čížekova metoda začínala vzbuzovat první vlnu mezinárodního zájmu“ (Laven 2006, s. 85).

Dobré jméno otevřelo Čížekovi cestu k profesnímu vzestupu – v roce 1903 získává profesuru na Uměleckoprůmyslové škole ve Vídni a stává se vedoucím „c. a k. Ústavu uměleckého výšivkářství v hlavním městě monarchie. Mimo to byl pověřen pořádáním kurzů pro učitele v Salcburku a ve Vídni“ (Laven 2006, s. 86). Hlavní pozornost ale věnoval, nehledě na povinnosti ve veřejných funkcích a úlohách, dalšímu rozvoji své soukromé kreslířské a malířské školy. Ta se na přelomu let 1903–1904 stala součástí Uměleckoprůmyslové školy a měla tak sloužit jako „cvičná a experimentální třída pro učitelské kandidáty volné kresby na středních školách“ (reálných školách,

gymnáziích a reálných gymnáziích; Laven 2006, s. 86). Čížekovy úspěchy vzbudily ovšem také pozornost závistivců a odpůrců jeho metod. V roce 1904 se na ministerstvo obrátilo 55 konzervativních učitelů z gymnázií a reálék. V Čížekových metodách výuky spatřovali hrozbu a v zaslaném memorandu vyslovili obavu, že by se školy „mohly stát dějištěm nebezpečných experimentů“ (citováno podle Lavena 2006, s. 88). Protesty učitelů kreslení sice vedly k rozpuštění cvičné kandidátské třídy, otevřely ovšem Čížekovi nové pole působnosti. Ministerstvo výuky totiž ve školním roce 1906/07 změnilo status školy v „Pokusnou školu pro výuku kreslení“ (Versuchsschule für den Zeichenunterricht), která měla výslovně za úkol „ověřovat nové metody a zkoumat základy kreslířské tvorby, konat příslušné kurzy a publikovat nabyté zkušenosti a výsledky zkoumání. Tyto publikace v dalších obdobích Čížekovi pojistily možnost nerušené práce v trojúhelníku vlivných institucí, mezi ministerstvem, učitelskou organizací a Uměleckoprůmyslovou školou“ (Laven 2006, s. 89). Kromě toho byl jmenován kvalifikovaným inspektorem kreslení, konal k tématu početné přednášky a navštívil řadu umělecko-pedagogických institucí v zahraničí, především v Německu (v Hamburku, Berlíně, Drážďanech, srov. tamtéž, s. 89). Nerozšířila se tím jen jeho osobní profesionální zkušenost, ale rovněž se upevily a zintenzivnily i kontakty s německým uměleckovýchovným hnutím (byl členem Deutscher Werkbund od roku 1908), které se doposud omezovaly na výše jmenovaného Čížekova vrstevníka, hamburského uměleckého pedagoga Carla Götte (1865–1947).

Narůstající národní a mezinárodní renomé Čížekovy pokusné školy se projevilo také na rostoucím respektu k jeho pedagogické činnosti ze strany významných rakouských umělců, spisovatelů a intelektuálů: „V roce 1907 jsem ve Villachu vedl učitelský kurz. V té době byl založen ‚Spolek na podporu dětského umění‘ [Verein zur Förderung der Kunst des Kindes], do něhož nepatřili jen učitelé kreslení, ale i umělci, malíři, sochaři, architekti, hudebníci, několik spisovatelů, a k našemu kruhu se dokonce přidružili i někteří univerzitní profesori. Tím naše problematika získala nejenom na mnohostrannosti, ale i na hloubce“ (citováno podle Lavena 2006, s. 89). Od roku 1908 si výstavy vídeňských uměleckých tříd pro mládež (Wiener Jugendkunstklassen) vedené Čížekem získávají uznání nejenom v Rakousku (především ve Vídni), ale i v Německu (Drážďany, Kolín), Anglii (Liverpool, Manchester, Newcastle, Oxford, Cambridge), Skotsku (Glasgow, Edinburgh, Aberdeen), Irsku (Dublin, Belfast), dokonce i v USA (New

York, Washington, San Diego, Los Angeles, San Francisco, Cleveland, Philadelphia), v Kanadě (Toronto), Jihoafrické republice (Kapské město), Švýcarsku (St. Gallen), Norsku (Trondheim) a švédském Stockholmu (Laven 2006, s. 99–105).

V období první Rakouské republiky (1918–1934) se zintenzivňuje Čížekova mezinárodní činnost: spolupracuje s Červeným křížem mládeže (Jugendrotkreuz) a s organizacemi „Save the Children Fund“, „New Education Fellowship“ a Mezinárodní společnosti za obnovení výchovy (Weltbund für die Erneuerung der Erziehung). Nadto byl Čížek „v přímém kontaktu s vedoucím Světové kulturní společnosti (Weltkulturgesellschaft) Hansem Hanslikem i prezidentem Austro-americké společnosti Paulem Denglerem“ (Laven 2006, s. 106). Osobní kontakty rakouského uměleckého pedagoga se zástupci mezinárodních, popř. bilaterálních organizací měly dle Lavena za následek, že v rozmezí let 1922 až 1938 navštívila umělecké třídy pro mládež vedené Čížekem řada žáků a žákyň z celého světa, přičemž největší počet z nich tvořili Američané (Laven 2006, s. 107). V době narůstajících konfliktů tak měla tato setkávání nejen pedagogický rozměr.

Proměna demokratické Rakouské republiky v autoritářsky spravovaný stavovský stát roku 1934 a ještě výraznější anšlus Rakouska v roce 1938 znamenaly vážné nebezpečí pro další existenci Čížekových výtvarných tříd pro mládež. V austrofašistickém „křesťanském stavovském státu“ (1934–1938) hrozilo Čížekovi, kterému bylo v té době šedesát devět let, odsunutí do penze a rozpuštění jeho školy. Zřejmě se tomu pokusil zabránit, když se stal členem „Vlastenecké fronty“, jednotné austrofašistické strany, a kromě toho i jedním ze zakladatelů konzervativně orientovaného „Nového pracovního svazu Rakouska“ (Neuer Werkbund Österreich), „který se konsolidoval pod heslem ‚Osvobozené řemeslo‘“ (Laven 2006, s. 110). Po převzetí moci národními socialisty v roce 1938 musel Čížek ze školy propustit židovské žáky. Vedení školy se ujala jeho asistentka Adelheida Schimitzeková (srov. Laven 2006, s. 110). Čížek vstoupil do Svazu národněsocialistických učitelů (Nationalsozialistischer Lehrbund). Jeho pokusná škola byla v roce 1939 odsunuta z prostor vídeňské uměleckoprůmyslové školy. Následovalo obtížné hledání náhradních tříd, dokud „mládežnická umělecká škola nenašla nový domov ve 4. okrese, ve Schwindgasse 17 [...] a od roku 1940 byla vedena napůl soukromě za podpory města Vídně“ (Laven 2006, s. 110).

Po skončení války Čížek i přes vysoký věk a vážné zdravotní problémy věřil v nový začátek a chtěl vedle kreslířské školy ve Schwindgasse zřídit dokonce i „Muzeum uměleckých forem“ (Museum für formschöpferisches Gestalten), které mělo sloužit jako výzkumné centrum i místo setkávání. „To byla ovšem pouhá utopie a iluze,“ shrnuje Laven (2006, s. 113), neboť Franz Čížek zemřel ve věku 82 let, bez prostředků a slepý, 17. prosince 1946 ve Vídni.

3 „Volné kreslení“: didaktika a metodika Čížekovy výtvarné výchovy

Franz Čížek byl v první řadě významným praktikem a průkopníkem umělecké výchovy v Rakousku. Veřejně vystoupil s odbornými publikacemi poměrně pozdě, a to v roce 1911 početnými, především vídeňskými přednáškami (Čížek 1911). V zahraničí vešel ve známost hlavně svým příspěvkem na „IV. mezinárodním kongresu výtvarné výchovy, kreslení a užitých umění“, který se konal v roce 1911 v Drážďanech. Zde přednesl referát na téma „Organizace a výtvarně-pedagogická problematika kurzů pro mládež“ („Die Organisation und die kunstpädagogischen Probleme des Jugendkurses“), kde rozvedl problematiku kurikulárních a metodicko-didaktických aspektů výuky kreslení a pregnančně formuloval také svůj výtvarně-pedagogický koncept: „Metoda je zcela volná, nepodléhá žádnému předpisu nebo regulaci. Je nejdůležitějším předpokladem produktivní výtvarné výchovy, že se metody výuky odvíjí a neustále utváří z prostředí třídy, ze vzájemného působení učitele a tvorby a osobního vztahu učitele a žáků. Předpisy vznikající v úřadech a kancelářích vedou téměř vždy k pedagogickým dilematům a osobním konfliktům“ (Čížek 1912, s. 470). Tyto principiální metodicko-didaktické úvahy vedly Čížeka k zavržení strnulého učebního plánu, který omezuje kreativitu dětí a mládeže, a k tomu, že se zasazoval za co nejliberálnější výuku kreslení: „Kurs se neřídí žádným učebním plánem [...] Žáci všech stupňů mohou dělat to, co je v rámci jejich sklonů a vnitřního nutkání. Pokrok nespátřuji v navyšované obtížnosti úkolů, nýbrž v narůstajícím psychickém zhodnocení. Tedy nikoli stupňování náročnosti úkolů, nýbrž rostoucí schopnost tyto úkoly řešit“ (Čížek 1912, s. 470).

Primárním úkolem uměleckého vychovatele se v očích vedoucího vídeňských uměleckých tříd stává podněcování, podpora a zdárný vývoj individuálního uměleckého a kreativního potenciálu žáků. Nucení a tlak na výkon pomocí kurikulárních zadání nebo cenzury jsou v této souvislosti škodlivé

a kontraproduktivní. Jde o to, aby se podpořila a rozvíjela volná tvorba žáků: „Navzdory všem rozdílným názorům je nejlepší metodou chápavý učitel, který neztrácí z očí předmět výuky a je s to přiměřeně rozvíjet individualitu žáka“ (Čížek 1912, s. 470). Se svým liberálním metodicko-didaktickým přístupem šel Čížek podobnou cestou jako soudobé mezinárodní reformně-pedagogické koncepty, které kladly do centra pozornosti dětskou individualitu a „vývoj“ stavěly do role ústředního pedagogického pojmu (Oelkers 2005, s. 130–149). Pro tohoto vídeňského výtvarného pedagoga bylo totiž nejvyšším principem to, „že současná škola se nemá podepisovat na žákovi, nýbrž z něj se vyvíjet“ (Čížek 1912, s. 470). Ústřední roli hrála samostatnost vyvíjejícího se dítěte ve smyslu současného modelu „pracovní školy“ (Arbeitsschule, srov. Hackl 1990, s. 61–151; Röhrs 2001, s. 208–234), a to právě ve výtvarné výchově, při níž má podle Čížeka absolutní prioritu podpora kreativity a nikoli pouhé imitování: „Z tohoto důvodu se moji žáci zabývají výlučně vlastním projevem a objevováním vlastních postupů. Kopírování je vyloučeno“ (Čížek 1912, s. 470).

Čížek zůstal po celý život věrný „volnému kreslení“ coby metodicko-didaktickému principu umělecké výchovy a tím napomohl prosazování raných mezinárodních (Corrado Ricci) a německých (Alfred Lichtwark) výtvarně-pedagogických reformních snah i v Rakousku (srov. Scheibe 1994, s. 144–147). Také Čížekovo hlavní výtvarně-pedagogické dílo, které sepsal společně s Hermannem Kastnerem a vydal roku 1925, nese název „Volné kreslení“ (*Das freie Zeichnen*, srov. Čížek/Kastner 1925). V knize publikoval i stať „Poznámky k psychogenezi tvorby“ („Notizen zur Psychogenese der Gestaltung“, srov. Laven 2006, s. 108) a upozorňuje tak na výzkum dítěte z hlediska psychoanalýzy, vývojové a individuální psychologie, která se v té době v Rakousku ustavovala (Adam 2009). V této oblasti se objevují také příspěvky k tématu dětských kreseb, z nichž je třeba vyzdvihnout dvě disertační práce. První napsala Trude Hammerschlagová, výtvarná pedagožka a Čížekova žákyně, která působila ve vídeňském dětském domově Baumgarten Siegfrieda Bernfelda a roku 1923 odevzdala u Karla Bühlera práci s názvem „K psychologii dětské kresby“ (*Zur Psychologie von Kinderzeichnungen*, srov. Hammerschlagová 1923), a dále monografii Karla Dallinger, lineckého učitele obecné školy, kterou vydal pod vedením Otto Tulirze ve Štýrském Hradci (Graz) v roce 1928 s titulem „O souvislosti mezi vývojem sebeuvědomění a dětským kreslením“ (*Über den Zusammenhang zwi-*

schen der Entwicklung des Ichbewußtseins und dem kindlichen Zeichnen, srov. Dallinger 1928). Zatímco Hammerschlagová Čížekovy kurzy explicitně vyzdvihuje a chválí, neboť „přináší výkony s vysokou uměleckou kvalitou“ (Hammerschlagová 1923, s. 27), v Dallingerově studii není zmíněn vůbec, ačkoliv druhý z hlavních oddílů práce nese název „Stupně vývoje dětského kreslení“ (Dallinger 1928, s. 48–119). To dokládá, že v daném období (koncem dvacátých let 20. století) byl v Rakousku mezinárodně uznávaný a renomovaný výtvarný pedagog Čížek znám mimo Vídeň jen sporadicky.

Čížek zdůrazňoval význam příjemné atmosféry ve výuce jako podstatného předpokladu produktivní tvorby dětí a mládeže i konstruktivní spolupráci mezi žáky a učitelem: „Tímto intenzivním spoluprožíváním se učitel ve třídě nachází v jakémsi stavu imanentní sugesce, která na žáka působí právě do té míry nevědomě jako silně“ (Čížek 1912, s. 470). Dítě vymezil – v souladu se svým mottem „Byt, růst a dospět“ – velký prostor pro svobodný rozvoj a sebeurčení: „Dítě se od první chvíle neomezuje, nestraší ani nemate předpisy, pravidly, výkladem a vysvětlováním. Hned od první hodiny se u Čížeka smí bezstarostně, radostně, nevědomě a bez omezení posadit k práci. Předmět práce si samozřejmě volí samo a tím je něco, co je mu právě milé. Smí ji vykonat jemu odpovídajícím způsobem, smí si zvolit materiál, který ho podněcuje. Může tedy bezprostředně vyzkoušet povahu věci a materiál, může se odpovídajícím způsobem seznámit s prací, může ji zažít vlastní cestou, smí sbírat zkušenosti, a svého nejlepšího, nejtrpělivějšího a tedy nejméně škodlivého učitele nachází v činnosti samé“ (Rochowanski 1946, s. 36). Čížekův velký úspěch byl zapříčiněn jeho nekonvenčním způsobem výuky, v metodě „ne-učení“ a „ne-zasahování“ do dětského tvůrčího procesu – tedy v zastávání role umělce a nikoli učitele, jak to v srpnu 1946 formuluje ve své závěti: „Jsem umělec a z mého ‚Pečovatelského zařízení o přirozenou výtvarnou tvorbu mládeže‘ [Pflegestätte für das treibhaft Bildende Schaffen der Jugend] se nesmí stát žádná škola! Tomu se silně bráním! Nejsem pedagogem, nýbrž tím, kdo probouzí, vyvolává, podněcuje a podporuje!“ (citováno podle Lavena 2006, s. 139).

4 Recepce Čížekova pojetí výtvarné výchovy v národním a mezinárodním kontextu

Působení Franze Čížeka jako reformního pedagoga v oblasti výtvarné výchovy bylo v první řadě nepřímé. Prostřednictvím značného počtu žáků, kteří absolvovali během víc jak čtyřiceti let jeho působení kurzy ve vídeňské

výtvarné třídě pro mládež, měl Čížek v první třetině 20. století v Rakousku značný ideový a koncepční vliv jak na umění obecně, tak především na uměleckou výchovu. V oblasti umění je Čížek známý a proslavený především jako zakladatel vídeňského kinetismu. V této souvislosti musíme zmínit především Čížekova žáka a životopisce i nevidaně všestranného umělce Leopolda Wolfganga Rochowanskeho (1885–1961), který byl „spisovatelem, malířem, tanečníkem a publicistou“ a představoval „důležitou integrační postavu vídeňského kulturního života meziválečného a poválečného období“ (tamtéž, s. 168).

V současnosti jsou ovšem Čížekovy vídeňské výtvarné třídy spojovány spíše s pedagogikou než uměním a jeho jméno se staví do souvislosti především s výtvarnou pedagogikou. V oblasti umělecké výchovy se setkáváme v národním i mezinárodním kontextu s nejintenzivnější a nejobsáhlejší recepcí jeho životního díla. Průkopníkem praktické výtvarné výchovy byl Čížekův o dvanáct let mladší nepřímý žák Ludwig Praehauser (1877–1961), který sepsal první rakouské odborné publikace (srov. Praehauser 1907). Tento salcburský učitel výtvarné výchovy, ač s odstupem několika desetiletí, několikrát zhodnotil Čížekovu průkopnickou činnost na poli výtvarné výchovy v Rakousku (srov. Praehauser 1946, s. 42.; 1950, s. 383). Velký ideově-koncepční vliv měl Čížek také na dalšího významného zástupce uměleckovýchovného hnutí v Rakousku, Richarda Rotheho (1855–1955). Oba úzce spolupracovali, přičemž plodná kooperace obou výtvarných pedagogů vyústila v roce 1914 v založení spolku „Umění a škola“ (Kunst und Schule) a stejnojmenného periodika, které se v roce 1922 stalo součástí časopisu „Die Quelle“ (Laven 2006, s. 173).

Jako významný lze hodnotit také Čížekův vliv na rakouské školství, především na vídeňskou školní reformu v období první republiky. Sociálnědemokratický politik v oblasti vzdělání Otto Glöckel (1874–1935), státní tajemník pro výuku, dlouholetý prezident městské školní rady ve Vídni, přední zástupce reformní pedagogiky v Rakousku a ambiciózní bojovník za demokraticko-liberální školní reformu po rozpadu habsburské monarchie, byl Čížekovou koncepcí výtvarné výchovy nadšen a jeho metodicko-didaktické inovace mířily směrem vyznačeným už Čížekem – i zde platil postulát samostatnosti žáka a pracovní a zážitkové výuky. Glöckel dokonce plánoval zřídit po celém Rakousku 20 výtvarných tříd pro mládež po vzoru Čížeko-

vých vídeňských kurzů a jejich vedením i organizací chtěl Čížeka dokonce pověřit. Ten ovšem odmítl: „Na poli výtvarné výchovy jsem měl příliš velké zkušenosti, než abych se postavil do čela tak odvážného experimentu, proto si ředitel úřadu pro výuku [Glöckel, GG] zvolil kolegu a politického přítele [Rotheho, GG], aby své další plány přiblížil skutečnosti“ (citováno dle Lavena 2006, s. 171).

Prostřednictvím již zmíněné Čížekovy žákyně Trude Hammerschlagové (1899–1930) působil také na vznikající vídeňské hnutí Montessori škol. V letech 1920–1922 navštěvovala Hammerschlagová Čížekovy kurzy ornamentu a ve své pedagogické praxi prosazovala „volné kreslení“ v souladu s koncepcí svého učitele. V roce 1925 zřídila v „domě dětí“ v duchu Montessori pedagogiky vedeném v desátém vídeňském okrese „vlastní prostor pro kreslení a malování, v tomtéž roce připravila pro zdejší učitelky samostatný kurs kreslení a dílnu“ (Zwiauwer 2001, s. 136). Na počátku dvacátých let působila jako učitelka kreslení v dětském domově Baumgarten ve Vídni vedeném Siegfriedem Bernfeldem. Čížek tak nepřímo ovlivnil vývoj psychoanalytické pedagogiky v Rakousku, jejíž centrální součástí je umělecký projev (Laven 2006, s. 194–198). V souladu s Čížekovou koncepcí působila také jeho žákyně Adolfína Deabisová (Laven 2006, s. 66) jako výtvarná pedagožka na dívčím reálném gymnáziu ve Vídni VIII, v Albertgasse 38.

Čížekovo působení se samozřejmě neomezilo pouze na rakouské země. Díky výše zmíněným výstavám jeho vídeňských výtvarných škol pro mládež, které putovaly po celé Evropě i Severní Americe, vešlo jeho jméno i pedagogický koncept ve známost i v mezinárodním prostředí. K širšímu přijetí jeho výtvarně-pedagogických idejí došlo především v Holandsku a skandinávských zemích a zvláště pak v zemích anglosaských: „Čížekova pedagogická práce a její zásadní vliv hodnotí především anglofonní odborná literatura“ (Laven 2006, s. 213). To lze přičíst jednak působení Čížekových žáků v USA, například Viktoru Löwenfeldovi nebo Edit Kramerové, kteří emigrovali v roce 1938 (srov. Laven 2006, s. 187–190, 237–241; Lesiak 2011, s. 35–39, 56–96; Zwiauwer 1997, s. 43–46), jednak pozitivnímu ohlasu výstav jeho vídeňských tříd v Severní Americe a Velké Británii ve dvacátých letech 20. století.

Literatura

- ADAM, E. Kindheitsforschung und österreichische Reformpädagogik. In Knapp, G., Salzmann, G. *Kindheit, Gesellschaft und Soziale Arbeit. Lebenslagen und soziale Ungleichheit von Kindern in Österreich*. Klagenfurt/Ljubljana/Wien: Hermagoras Verlag, 2009, s. 48–69.
- ČIŽEK, F., KASTNER, H. *Das freie Zeichnen*. Wien, Verlag Anton Schroll & Co., 1925.
- DALLINGER, K. *Über den Zusammenhang zwischen der Entwicklung des Ichbewußtseins und dem kindlichen Zeichnen*. Langensalza: Verlag Hermann Beyer & Söhne, 1928.
- DATTA, A., LANG-WOJTASIK, G. *Bildung zur Eigenständigkeit. Vergessene reformpädagogische Ansätze aus vier Kontinenten*. Frankfurt a. M./London: IKO-Verlag für Interkulturelle Kommunikation, 2002.
- EICHELBERGER, H. *Lebendige Reformpädagogik*. Innsbruck/Wien: StudienVerlag, 1997.
- EICHELBERGER, H., LANER, C. *Zukunft Reformpädagogik. Neue Kraft für eine moderne Schule*. Innsbruck/Wien/Bozen: StudienVerlag, 2007.
- ENGELBRECHT, H. *Geschichte des österreichischen Bildungswesens. Erziehung und Unterricht auf dem Boden Österreichs. Band 4: Von 1848 bis zum Ende der Monarchie*. Wien: Österreichischer Bundesverlag, 1986.
- GRIMM, G. Demokratisierung und Liberalisierung. Zur Geschichte der Schulreform Otto Glöckels in Österreich. In Knapp, G., Lauer mann, K. *Schule und Soziale Arbeit. Zur Reform der öffentlichen Erziehung und Bildung in Österreich*. Klagenfurt/Ljubljana/Wien: Hermagoras Verlag, 2007, s. 45–69.
- HACKL, B. *Die Arbeitsschule. Geschichte und Aktualität eines Reformmodells*. Wien: Verlag für Gesellschaftskritik, 1990.
- HAMMERSCHLAG, T. *Zur Psychologie von Kinderzeichnungen. Die die Zeichnung bestimmenden Faktoren*. Dizertace Univerzite Videa, 1923.
- LAVEN, R. *Franz Čížek und die Wiener Jugendkunst*. Wien: Schlebrügge, 2006.
- LESLIAK, C. *Geschichte der Kunstpädagogik und der Kunsttherapie in Österreich mit besonderer Berücksichtigung der Kunsttherapeutin Edith Kramer*. Diplomová práce na Alpen-Adria-Universität Klagenfurt, 2011.
- OELKERS, J. *Reformpädagogik. Eine kritische Dogmengeschichte*. Weinheim/München: Juventa Verlag, 2005.

- PRAEHAUSER, L. *Das künstlerische Bild als pädagogisches Problem*. Wien: Kaiserlich-königlicher Schulbücher-Verlag, 1907.
- PRAEHAUSER, L. *Der Wille zur Kunst in Österreich. Ein kunstpädagogischer Beitrag zur vaterländischen Geistesgeschichte*. Wien: Bindenschild-Verlag, 1946.
- PRAEHAUSER, L. *Erfassen und Gestalten. Die Kunsterziehung als Pflege formender Kräfte*. Salzburg: Otto Müller Verlag, 1950.
- ROCHOWANSKI, L. W. *Die Wiener Jugendkunst. Franz Cizek und seine Pflegestätte*. Wien: Wilhelm Frick Verlag, 1946.
- RÖHRS, H. *Die Reformpädagogik. Ursprung und Verlauf unter internationalem Aspekt*. Weinheim/Basel: Beltz Verlag, 2001.
- SCHEIBE, W. *Die Reformpädagogische Bewegung 1900–1932. Eine einführende Darstellung. Mit einem Nachwort von Heinz-Elmar Tenorth*. Weinheim/Basel: Beltz Verlag, 1994.
- SKIERA, E. *Reformpädagogik in Geschichte und Gegenwart. Eine kritische Einführung*. München/Wien: R. Oldenbourg Verlag, 2003.
- VIOLA, W. *Child Art and Franz Čížek*. Wien: Austrian Junior Red Cross, 1936.
- ZWIAUER, C. Edith Kramer – zwischen den Welten. In Zwiauer, C. *Edith Kramer. Malerin und Kunsttherapeutin zwischen den Welten*. Wien: Picus Verlag, 1997, s. 15–84.
- ZWIAUER, C. Emma N. (Spira-)Plank (1905–1990): Psychoanalytisch orientierte Montessori-Pädagogik in Wien von 1922–1938 und deren Tradierung in der Emigration. In Zwiauer, C., Eichelberger, H. *Das Kind ist entdeckt. Erziehungsexperimente im Wien der Zwischenkriegszeit*. Wien: Picus Verlag, 2001, s. 119–181.
- ZWIAUER, C., EICHELBERGER, H. „Das Kind ist entdeckt“ – Erziehungsexperimente im Wien der Zwischenkriegszeit. Einleitung. In Zwiauer, C., Eichelberger, H. *Das Kind ist entdeckt. Erziehungsexperimente im Wien der Zwischenkriegszeit*. Wien: Picus Verlag, 2001, s. 9–16.

Kontaktní adresa

Prof. Dr. Gerald Grimm
 Alpen-Adria Universität Klagenfurt
 e-mail: Gerald.Grimm@uni-klu.ac.at